

Даркенов Қ.Ф.¹, Нурсултанова Л.Н.², Шадаева Ш.А.³

¹қауымдастырылған профессор, т.ғ.д., e-mail: k_darkenov@mail.ru

²қауымдастырылған профессор, т.ғ.д., e-mail: 2012nura@bk.ru

³аға оқытушы, e-mail: shopik-8989@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕН ТҮРКИЯНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ

Мақалада қазіргі кезеңдегі Түркия мен Орталық Азия мемлекеттері арасындағы сауда-экономикалық қатынастар қарастырылады. Түркия өз ықпалын тек Қазақстанда ғана емес, Орталық Азияда да кеңейтіп жатқандығын атап өту керек. Түрік бизнесі Қазақстан экономикасының түрлі салаларында қатысады. Екі жақты қарым-қатынастар оң серпінге және стратегиялық көзқарасқа ие. Түркияның аймақтағы ықпалы динамикалық күйде арта бастады. Анкара Орталық Азия мемлекеттеріне Экономикалық Серіктестік ұйымына, «Ислам конференциясы» ұйымына, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕКЫҰ) мүше болып кіруіне ықпалын тигізіп, кейбір құжаттарды реттеу шараларын өзі атқарды. Түркия посткеңестік республикалар экономикасына инвестиция жасайды, түркиялық кәсіпкерлер бұл процестерге өздерінің үлестерін қосуда. Түркия әлемнің, Еуропа мен Азияның ең маңызды, бірақ сонымен бірге проблемалы өңірлерінің қиылысында орналасқан, ерекше белсенді және өршіл сыртқы саясатты жүзеге асырады. Түрік дипломатиясы аймақтағы ең жақын көршілерімен проблемаларды жоюға тырысады, оларды көп жақты диалог арқылы шешеді. Орталық Азиядағы Түркияның «жұмсақ күші» басымдықтарының қатарында білім және мәдениет саласындағы бірлескен жобаларды жүзеге асыруды бөліп көрсетуге болады. 1991 жылдан бастап түрік мемлекеті, жеке кәсіпкерлер және үкіметтік емес ұйымдар Орталық Азия елдерінде көптеген оқу орындарын ашты, түрік лидерлері «Үлкен студенттік жоба» жобасын жүзеге асыра бастады.

Түйін сөздер: Орталық Азия, Түркия, Қазақстан, экономикалық байланыстар, инвестициялар.

Darkenov K.G.¹, Nursultanova L.N.², Shadayeva SH.A.³

¹Associated Professor, Doctor of Historical Sciences, e-mail: k_darkenov@mail.ru

²Associated Professor, Doctor of Historical Sciences, e-mail: 2012nura@bk.ru

³Lecturer, e-mail: shopik-8989@mail.ru

L.N. Gumilev Eurasian National University, Kazakhstan, Nur-Sultan

Modern Relations Between Central Asian Countries and Turkey

In the article considered trade and economic relations between the countries of Central Asia and Turkey at the present stage. It should be noted that Turkey is expanding its presence not only in Kazakhstan, but also in Central Asia. Turkish business operates in various sectors of Kazakhstan's economy. Bilateral relations have positive dynamics and a strategic perspective. The Turkish presence in the region begins to grow rapidly. Ankara rendered assistance to Central Asian countries in joining the Economic Cooperation Organization (ECO), the Islamic Conference Organization and joining the Security and Cooperation Organizations in Europe (OSCE), partially taking upon itself even the execution of relevant documents. Turkey invests in the economy of the post-Soviet republics, Turkish entrepreneurs contribute to these processes. Turkey, located at the intersection of the most important, but at the same time problematic regions of the world, Europe and Asia, is implementing an unusually active and ambitious foreign policy. Turkish diplomacy seeks to nullify problems with its closest neighbors in the region, solving them through multilateral dialogue. Among the priorities of the «soft power» of Turkey in Central Asia one can single out the implementation of joint projects in the field of education and culture. Since 1991, the Turkish

state, private entrepreneurs and non-governmental organizations have opened many educational institutions in Central Asian countries, Turkish leaders have begun to implement the «Big Student Project».

Key words: Central Asia, Turkey, Kazakhstan, economic relations, investments.

Даркенов К.Г.¹, Нурсултанова Л.Н.², Шадаева Ш.А.³

¹ассоциированный профессор, д.и.н., e-mail: k_darkenov@mail.ru

²ассоциированный профессор, д.и.н., e-mail: 2012nura@bk.ru

³старший преподаватель, e-mail: shopik-8989@mail.ru

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Нур-Султан

Современные отношения между странами Центральной Азии и Турцией

В статье рассматриваются торгово-экономические отношения между странами Центральной Азии и Турцией на современном этапе. Отметим, что Турция расширяет свое присутствие не только в Казахстане, но и в Центральной Азии. Турецкий бизнес работает в различных секторах казахстанской экономики. Двусторонние отношения имеют положительную динамику и стратегическую перспективу. Турецкое присутствие в регионе стало стремительно возрастать. Анкара оказала центральноазиатским странам содействие во вступлении в Организацию экономического сотрудничества (ОЭС), Организацию «Исламская конференция» и присоединении к Организаций безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ), частично взяв на себя даже оформление соответствующих документов. Турция инвестирует в экономику постсоветских республик, турецкие предприниматели вносят свой вклад в эти процессы. Турция, находящаяся в точке пересечения самых важных, но при этом проблемных регионов мира, Европы и Азии реализует необычайно активную и амбициозную внешнюю политику. Турецкая дипломатия стремится свести к нулю проблемы ближайшими соседями по региону, решая их путем многостороннего диалога. Среди приоритетов «мягкой силы» Турции в ЦА можно выделить реализацию совместных проектов в сфере образования и культуры. С1991 г. турецкое государство, частные предприниматели и негосударственные организации открыли множество учебных заведений в центральноазиатских странах, турецкие руководители начали осуществлять «Большой студенческий проект».

Ключевые слова: Центральная Азия, Турция, Казахстан, экономические связи, инвестиции.

Кіріспе

Бізге мәлім болғандай, Түркия Орталық Азия мемлекеттерінің стратегиялық серіктестерінің бірі болып табылады. Анкара аймақ мемлекеттерінің тәуелсіздігін мойындаған алғаш мемлекеттерінің қатарында болды. Сол кезден бастап саяси, экономикалық және мәдени қарым-қатынастарды Қазақстан, Түркменстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстанмен бірге бағдарламаларын жүзеге асыру қолға алынды.

Анкара болашақта аты аталған мемлекеттермен ислам дінін ұстану, зайырлы сипаттағы биліктегі бірегейлік және тарихи, тілдік түпнегізі бойынша бірлестікті нығайтуды көздейді.

Тарихи тұрғыдан Түркияны жақын аймақта орналасқан Орталық Азия, Кавказ, Каспий және Қаратеніз бассейндерін, Балқан, Шығыс Жерорта теңізі және Таяу Шығыспен Парсы шығанағынан Солтүстік Африкаға дейінгі аралық территориясы қызықтырады.

Зерттеу әдістері

Ғылыми жұмыста тарихи әдіс, анализ, салыстыру тәсілдері қолданылды. Қазіргі таңда нарықтың негізгі мүшелері ретінде: қоғам, мемлекет, бизнес, экономика және оның инфрақұрылымы саналады. Осы бағытта Қазақстан және Түркия елдерінің арақатынасының орнауы және дамуына сараптама жасалды. Ғылыми жаңалық ретінде Қазақстан Республикасының президентінің Мұрағатындағы құжаттарды қолдана отырып, ынтымақтастықтың негізгі аспектілерін қарастырудан тұрады.

Түркия мен Орталық Азия арасындағы қарым-қатынас проблемаларын зерттеуге кешенді көзқарас таңдау бұл қатынастардың жедел және практикалық құрамдас бөліктерін кеңейтетіндігімен түсіндіріледі.

Осы мақалада сауда-экономикалық қатынастардың жаңа аспектілерін анықтауға талпыныс жасалды.

ОА және Түркия қатынастарының трансформациясы

Түркия Орталық Азия аймағындағы мемлекеттермен тарихи байланысқа ие. Посткеңестік алғашқы жылдары Түркия аймақтағы унитарлы мемлекеттер билігімен белсенді келіссөздер жүргізіп, өзін елеулі серіктес ретінде көрсетті. Анкара Орталық Азия мемлекеттерінің экономикалық мәдени салаларында мықты түрік базасын орната білді.

1993 жылы түрік ұлттық мұнай компаниясы (ТПАО) және «ҚазМұнайГаз» бірігіп, «Қаз-Түркмұнай» бірлескен кәсіпорнын құрып, Батыс Қазақстандағы ірі мұнай кен-орындарында жұмыс жасауға құқық алды. 1990 жылдардың ортасында Қазақстан бағытындағы Түрік инвестициясы, Біріккен ұлттар ұйымы (БҰҰ) сауды және даму конференциясы бойынша, 213 млн. долл. құрады. Қазақстанда Түркия Америка Құрама Штаттары (АҚШ) мен Оңтүстік Кореядан кейінгі шетелдік инвесторлар ішінде үшінші орынды иеленді.

Түрік баспаларының мәліметі бойынша Түркия Түркменстанда ең ірі инвесторлардың бірі атанды. Түркия Түркменстан экономикасына 650 млн. долл. көлемінде инвестиция құйды. Орталық Азиядағы Түркияның жалпы құрылыс жұмыстарының көлемі 1990 жылдың ортасында 3,7 млрд. долл. құрады. Аймақ мемлекеттері 350 млн. долл. көлемінде Түркия экспорт-импорттық банкі бөлген қаражат көлеміндегі несие алды.

1998 жылдың қазанында Түркиямен бірлескен Қазақстан мен Өзбекстан, Әзірбайжан мен Грузия Баку-Джейхан жобасын қолдау туралы декларациясына қол қойды. 1999 жылдың қарашасында Түркия, Әзірбайжан, Грузия үкіметаралық келісім жасаған кезде, Қазақстан қатысушы-мемлекеттерге қосылып, жобаға уақытылы көмек көрсетіп, осы жоба негізінде белгілі мөлшердегі мұнай тасымалдауды қамтамасыз ету туралы декларациясын жариялады. Анкараның Босфор арқылы мұнай экспортының кең көлемде ұлғаюының мүмкіндігі жоқ дегеніне қарамастан, Қазақстан үшін Тенгиз-Новоросийск жобасы маңызды болып қала берді (Троицкий, 2009: 86).

Тереңдеп бара жатқан экономикалық мүдделерді қорғау Анкараның аймақтағы бағытының қалыптасуына маңызды үлесін тигізбек, әсіресе, жақсы ұйымдастырылған байланыстардың тікелей қатысуы. Бір жағынан, инвестициялардағы тәуекелдердің бар болуы ішкі саясат пен тұрақтылыққа үлкен назар

аударуы мүмкін. Екінші жақтан алып қарасақ, Орталық Азия мемлекеттерімен дұрыс дипломатиялық қатынастарды сақтау тәуекелді реттеудің прагматикалық және тиімді жолы деп қарастыруға болады.

Қарқынды дамып келе жатқан экономикасына негізделген Анкара өздерінің өнім жеткізушілерін әртараптандыруда, сонымен қатар Орталық Азия мемлекеттерін де. Анкара Каспийдегі мұнай кен орнына қатысты Түркменстан мен Әзірбайжан (Түркиямен 1700 км Баку-Тбилиси-Джейхан мұнай құбыры мен Баку-Тбилиси-Эрзурум газ құбыры арқылы байланысқан) арасындағы мәселені шешу жолдарын қарастырды. Көп мәселе қарастырылғанымен де, бұл сұрақ 1990 жылдан бері шешімін таппай келе жатыр. Түркия әлі де Түркменстан мен Қазақстаннан өнім жеткізуші Транскаспийлік газ құбырының салуына үміттенеді. Бұл қатынастардың орнауы Түркияны аймақтың энергетикалық орталығы қылып, жаһандық мағынада маңызын арттырады (Шилибекова, 2015: 596 – 605).

Орталық Азия Еуроатлантикалық аймақтың қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуші стратегиялық маңызы зор аймақ болып табылады. Оның энергетикалық ресурстары жаһандық энергетикалық қауіпсіздігі үшін өте маңызды және бұл аймақ газ және мұнай өнімдерінің ірі орталығы мен сауда дәлізінің маңызды бөлігі болып табылады.

27 тәуелсіздік жылдарында Орталық Азия мемлекеттері көптеген салаларда үлкен жетістіктерге жетті, әсіресе тәуелсіздігін мойындату, мемлекеттік құрылымдардың институционализмі мен интеграция деңгейінің артуы. Түркия Қырғызстандағы демократиялық өзгерістерді қолдап, мемлекетте демократиялық тәртіп пен принциптердің орнауына септігін тигізді. Қырғызстандағы саяси, әкімшілдік, экономикалық климаттың орнауы аймақтық қауіпсіздік пен бейбітшіліктің кілті. Қазақстан да 2012 жылдың 15 қаңтарында жалпыхалықтық сайлауда көппартиялы жүйені орнатуда дұрыс шешім жасады.

Түркияның Орталық Азия мемлекеттерімен жүргізіп жатқан экономикалық қарым-қатынасы сауда, көлік, байланыс салаларында тез дамып, осы бағыттарда маңызды прогресс жасалды. Эксимбанк арқылы берілген несие мөлшері 1 млрд. долл. құрады. Сонымен қатар, соңғы 27 жыл ішінде Түркия Орталық Азияның төрт мемлекетіне (Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түркменстан) 1 млрд. долл. көлемінде қаржылай

көмек көрсетті. Бұл Түркияның сол уақыт мерзіміндегі шетелдік көмек соммасының 4/1 бөлігі болып табылады. Түркиялық ынтымақтасу мен даму агенттігі (ТІКА) осы мемлекеттерге техникалық көмек көрсету мақсатымен құрылды. Түркияның аймақ мемлекеттерімен жасаған сауда көлемі 6,5 млрд. долл. құраса, 2010 жылға қарай түркиялық компаниялардың аймақ инвестициясы 4,7 млрд. долл. құрады. Түркиялық компаниялардың жүргізіп жатқан жобаларының аймақтағы жалпы көлемі 50 млрд. долл. құрады. 2 мыңға жуық түркиялық компаниялар аймақта жұмыс атқаруда. Қарым-қатынас сонымен қатар мәдениет саласында да дамыды. 1993 жылы халықаралық түрік мәдениеті ұйымы (TURKSOY) түрік мәдениетін, өнерін, тілін және тарихи мұрасын қорғау мақсатында құрылды.

2008 жылы Әлемдік түрік бизнес-кеңесі (DTİK) құрылды. Оның мақсаты – кішігірім түркиялық кәсіпорындардың шетелдік нарықта жақсы жұмыс атқару үшін біріктіру. Негізгі мақсаты – шет елдерде түрік бизнес-кеңестігі негізінде экономикалық және сауда қарым-қатынастарды нығайту, шет елдерде түрік кәсіпкерлеріне кездесуі мүмкін проблемаларды шешу жөнінен бірінші орталық ашу, халықаралық қауымдастықта Түркияның имиджін тұрақты жағымды қалыптастыру. Орталық Азияда іскерлік байланыстардың дамуына Түрік бизнес кеңесі (TurkicBusinessCouncil, ТВК) негізделген. Кеңесті құру 2011 жылдың қазанында Анкара қаласында шешілді. Бұл шешім институционалды түрде бекітілді. Кеңестік мемлекет-мүшелері: Қазақстан, Қырғызстан, Әзірбайжан.

«Жұмсақ күш» саясатының жүзеге асуына объект-мемлекеттермен іскерлік байланыстардың дамуы үлкен септігін тигізеді. Түрік кәсіпкерлері Түркиямен шекаралас мемлекеттермен және аймақ мемлекеттерімен белсенді жұмыс атқаруда. 2012 жылдың қорытындысы бойынша, Түркия 7 мың жобаны әлемнің 100 мемлекетінде іске асырыпты. Түркияның жалпы құрылыс және техникалық сектордағы қаржы айналымы 242 млрд. долл. құрады. 2012 жылы түркиялық фирмалар әлемнің топ-225 халықаралық мердігерлері ішінен қытайлық мердігерлерден кейінгі 2-орынды иеленді. Іскерлік байланыстардың дамуына екіжақты және көпжақты бизнес-кеңестер көмек көрсетеді. Ең алғашқылардың бірі болып (1991-1992 жж.) Әзірбайжанмен, Қазақстанмен, Қырғызстанмен, Өзбекстанмен бизнес-кеңес құрылды. Себебі: бұл мемлекеттер Түркиямен аймақтағы экономикалық және сауда саласындағы маңызды

серіктестер ретінде қарастырылды. 2013 жылдың желтоқсанында Түркияның Қырғызстанға құйған инвестициясының көлемі 500 млн. долл. құрады. 1992-2010 жылдар аралығында түркиялық құрылыс компаниялары Өзбекстанға 1,8 млрд. долл. инвестициялады. Инвестициялар ең алдымен кіші және орта кәсіпорындарға, жеңіл, тоқыма және тамақ өнеркәсібіне бағытталды (Уиллер, 2013: 5-7).

Қазақстан Түркия үшін ең маңызды елдер қатарында тұр. Мемлекеттің масштабы, оның экономикалық байланыстары мен Түркияның инвестициясын ескере отырып, Түркия Қазақстанның Дүниежүзілік сауда ұйымына кіру бастамасы мен Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымында төрағалық етуін белсенді қолдады. Түркиядан Кавказ арқылы, Қазақстан мен Қытайға бағытталған көлік дәлізінің пайда болуы болашақтағы қарым-қатынастың ерекшелігі болып, Қазақстанның аймақтағы рөлін нығайта түсуі әбден мүмкін. Қырғызстан Түркияның саудасы мен инвестициясы үшін маңызды экономикалық мүмкіндік болып табылады. Сауданың дамуына қарамастан, Түркияның СІМ экономикалық қатынастар «ойлағандай емес, әсіресе екі мемлекет арасындағы өте жақсы қатынастарды ескерсе». Қырғызстандағы этникалық қақтығыстардан кейін 2010 жылы Түркияның сыртқы істер министрі «Бішкекке тәртіпсіздіктерден кейін қонатын алғашқы ұшақ біздікі болады» деп мәлімдеді. Түркия гуманитарлық көмек көрсетуден бөлек, 20 млн. долл. көлемінде техникалық көмек пен бірлескен жобалар үшін бөлетінін айтты. Түркия билігі «Қырғызстандағы демократиялық өзгерістерді қолдап, мемлекетте демократиялық тәртіп пен принциптердің орнауына септігін тигізді. Қырғызстандағы саяси, әкімшілік, экономикалық климаттың орнауы аймақтық қауіпсіздік пен бейбітшіліктің кілті» деп мәлімдеді (Сафонкина, 2014: 155-156).

Түркияның соңғы жылдары импорттық тауарлардан тәуелділікті кеміту проблемасын қолға алғанын да айта кету керек. 2011 жылдың соңында Түркия импортты алмастыру жобасын дайындады. Мемлекет қазір импортқа тәуелді салаларды жергілікті өндірістерді дамыту арқылы шешпек. Үкімет 50%-дан артық импортқа тәуелді салаларды жергілікті кәсіпкерлерге қолдау көрсету арқылы төмендетуде. Минималды инвестиция – 50 млн. лира. Үстінен қосылатын минималды баға 40 %, бұл мұнай өндіруші және мұнайхимия салаларына қатысты емес (Ульченко, 2015: 56).

Түркияның статистика бөлімінің ақпаратына сүйенсек, Түркияның Орталық Азия мемлекеттерімен саудасы 1996 жылы жалпы сауданың 1,1 % құрады; 1 % – 2002 ж. және 1,8 % – 2012 ж. Сонымен қатар Түркияның бұл елдерге шығарған экспорты 1996 жылдың жалпы экспортынан 2,2 % құраса, 1,1 % – 2002 ж. (мемлекеттегі экономикалық дағдарыс әсері) және 2,3 % – 2012 ж. Екінші жақтан Түркия-Ресей саудасы 1996 жылғы Түркияның жалпы саудасының 5,1 % құрады. 5,8 % – 2002 ж. және 8,6 % – 2012 ж., импорт 4,4 % 1996 ж., 7,5 % 2002 ж. және 11,2 % 2012 ж. (Хас, 2013: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vneshnepolitiki-turtsii-v-tsentralnoy-azii> Қараған күні: 20.11.2018).

«Жұмсақ күш» саясатының жаңа құралдары ретінде түрік авиакомпаниясы «TurkishAirlines»-ты атап кетуге болады. 2000 жылдары ол көптеген халықаралық брендтермен бір қатарға шыға білді. 2014 жылы 20 ірі авиакомпаниялар ішінде «TurkishAirlines» 5-орынды иеленді. Авиакомпания директорлар кеңесінің басшысы Х. Топчу пікірі бойынша «TurkishAirlines»-тың дамуы Түркияның халықаралық нарықта имиджінің күшеюіне септігін тигізеді. Компанияның танылуына белгілі киноактерлер мен спортсмендердің жарнамаға түсуге шақырылуы және видеороликтердің шетелдік БАҚ-тарда трансляциялануы үлесін қосты (Алиева, 2014: 63-94).

2014 жылы Түркияның жақын жылдары даму перспективасының жаңа саясаты жарияланғаны белгілі. Қазіргі таңда жоба талапшыл болып көрінгенімен де, Түркияның санаулы жылдар ішінде жеткен жетістіктерін қарастырған жөн. «Давутоглу жобасы» іске аспаса да, осы динамиканың сақталуын ескерсе, Түркияның әлемдік державаға айналары сөзсіз екенін айта кету керек. Экономикалық және ішкі саяси проблемалар үлкен кедергі келтіруі мүмкін, алайда, Түркия бұндай проблемалармен бепе-бет келген G-20 құрамындағы жалғыз мемлекет емес. «Даму кедергілеріне» қарамағанда, Түркияда бар ресурстар оған айтарлықтай халықаралық орынға талаптануға себепшіл бола алады. Бұл мақсатқа жету үшін Түркия мемлекеті басшыларында нақты стратегия мен ынта бар. АҚШ пен ЕО үшін Түркия бүгінде тәуелсіз ойыншы мен өз орны бар аймақтық держава болып отыр. Соңғы он жылда Анкараның мүмкіндіктер диапазоны мен еркіндік шекаралары кеңейгені сөзсіз. Бірақ, мемлекеттің батыстық көзқараста қаншалықты қалғаны сұрақ болып тұр (Маврина, 2014: 73).

Келесі жылдары Қазақстан мен Түркияның қатынастары билік деңгейі мен жеке мемлекеттік органдар деңгейінде өтті. 1996-1997 жылдары сауда-экономикалық, техникалық, қауіпсіздік, білім мен техника, қоршаған ортаны қорғау, медицина мен денсаулық сақтау саласындағы серіктестік туралы үкіметаралық келісімдер жасалды. Серіктестік жылдарында Түркия капиталының қазақстандық экономикадағы мөлшері де артты. Егер 1994 жылы мемлекетте 200 компания жұмыс жасаса, 2012 жылы олардың саны 3422 болды. 1993-2012 жылдар аралығында тікелей инвестицияның мөлшері 1,8 млрд. долл. құрады. KAZNEX INVEST экспорт пен инвестиция ұлттық агентігінің 2010 жылдың желтоқсанында жүргізген келісім-сөздердің нәтижесінде түркиялық компаниялар Қазақстанда жалпы соммасы 5,5 млрд. долл. құрайтын жобаларды іске асыруға дайын екендігін мәлімдеді. Келесі маңызды оқиға – 2011жылдың қазанында Анкара мен Астананың үкіметаралық деңгейде бірлескен индустриалдық аймақтардың Қазақстан территориясында құру туралы меморандумға қол қою (Чеботарев, 2014: 103).

2016 жылдың 17-18 қарашасында Түркия президенті Реджеп Эрдоган Өзбекстанда іс сапармен болды. Ұзақ уақыт бойына өзбек-түрік қатынастары Түркияның саясатын жүргізуінде үлкен мәселе болатын. Эксперттердің айтуы бойынша, бұл іс сапар өзбек-түрік қатынастарын жандандырумен қатар, Түркияның Орталық Азия мемлекеттерімен серіктестігіне өзгерістер енгізді. Сонымен қатар, бұл күрделі және көпжақты проблема.

Жалпы алғанда Түркия өзінің Орталық Азияға қатысты саясатын прагматикалық, нормативті және/немесе стратегиялық негізде атқаруы мүмкін. Бұл жерде прагматикалық саясат таңдамалы серіктестікке негізделген.

Түркияның Орталық Азиядағы жаңа стратегиясы АҚШ, ЕО, Жапония, Индия және Оңтүстік Корея стратегияларымен аналогты болып табылады. Бұл стратегия Түркияның Орталық Азияға бағытталған алдыңғы жақсы бастауы мен іске асыру барысындағы қарама-қайшылықтар тәжірибесін ескеруі қажет. Қарым-қатынастар тану, қолдау көрсету және аймақтық интеграцияға үлес тигізуге негізделуі керек. Сонда ғана бұл жаңа стратегия Түркия мен Орталық Азия қарым-қатынастарында жаңа бетті ашатындай инновациялық саясат болуы мүмкін (Tolipov, 2017: <http://www.theasian.asia/archives/98197> Қараған күні: 21.11.2018).

Сонымен Түркияның Орталық Азия республикаларымен белсенді байланыстары аймақ халықтарының қызығушылығына әсер етпек.

Қазақ-түрік қатынастары стратегиялық күйге ие және тұрақтылықпен ерекшелінеді, кең ауқымды сұрақтар бойынша бірдей немесе ұқсас позицияларға негізделген. 1992 жылдың басында екіжақты байланыс прогрессивті динамикаға ие болып, экономикалық және мәдени-гуманитарлық серіктестік дамыды, барлық салалар бойынша кең құқықтық база болып, 60-тан аса келісімдер болды.

Осы кезеңде бірлескен 67 кәсіпорын құрылды. Олардың ең танымалдары «Комтел», «Миртур». «Тараз» (Жамбыл облысы) сыртқы экономикалық ассоциация «СоутГруп» фирмасымен 5 мың тонна минералды тыңайтқыштарды экспорттау туралы шарт жасасты, Тараздағы салынып бітпеген қонақ үйдің құрылысын аяқтау үшін «Хотама» фирмасының қатысу мәселесі қарастырылды.

Бұл туралы статистикалық мәліметтер де көрсетті (осы жерде және ары қарай Түркия мемлекеттік статистика институтының мәліметтері). Егер 1996 жылы Түркия-Қазақстан тауар айналымы 255,9 млн. долл. құраса (қазақстандық экспорт – 93,6 млн. долл., импорт – 210,5 млн. долл.), 1997 жылы бұл көрсеткіш 341,5 млн. долл. көрсетті (қазақстандық экспорт – 131,0 млн. долл., импорт – 210,5 млн. долл.), яғни тауар айналымы 33,4%-ға өсті.

Жалпы алғанда Түркияның 1997 жылы түркітілдес бес мемлекетпен жасаған тауар айналымының 25,9% Қазақстанның еншісінде болды. Түркияның ТМД елдерімен сыртқы саудасы бойынша 1997 жылы Қазақстан төртінші орынды иеленді (Ресей, Украина, Өзірбайжаннан кейін). Екіжақты сауда-экономикалық қатынастардың дамуына 1992 жылы құрылған 200 млн. долл. көлеміндегі ашық несие көмек көрсетті. Несиенің қолдауымен «Анкара», «Астана» қонақ үйінің, Алматыдағы балалар реабилитациялық орталығының, АлемБанкі ғимаратының, Петропалдағы макарон өнімдері фабрикасының, Жезқазғандағы жез зауытының, Зайсандағы сүт зауытының, былғары өңдеу мен сабын өндіру зауыттарының құрылысы, «Медеу» және «Алатау» қонақ үйлерінің реконструкциясы, Щучинскідегі кадет корпусының құрылысы аяқталды.

Түрік құрылыс фирмалары ТМД территориясында, әсіресе Ресей, Украина, Түркменстанда жұмыс атқарудың үлкен тәжірибесіне ие. Бұл аймақта тұрғын үй, әлеуметтік комплекстер,

отельдер мен коммуникациялардың салынуына тиімді түрде үшінші мемлекеттер мен халықаралық қаржы ұйымдарының қаражаты салынды (ҚРПМ, 1998: 67-71).

1995 жылдың маусымында Даму және серіктестікті тереңдету туралы Декларация Түркия мен Қазақстан арасында жасалды. Құқықтық көмек көрсету туралы келісімге қол қойылды, Ақтөбе қаласының маңында электростанцияны салу туралы шарт жасасты, Түркия есебінен Алматыда балалар реабилитация орталығы мен МКТУ салынды, Алматыда «Анкара» қонақ үйі, Петропавлда макарон өнімдері фабрикасы салынды.

Осыған қарамастан сауда-экономикалық қарым-қатынастар деңгейі әлі де екі мемлекеттің бар мүмкіндіктерін көрсетпеді. 1998 жылы орын алған Н.Ә. Назарбаев пен С. Демирельдің кездесуінде екіжақты сауданы 1 млрд. долл. көлеміне дейін жеткізуді келісті.

Қазақстан-Түркия қатынастары 2009 жылы қол қойылған стратегиялық серіктестік туралы келісімнен кейін динамикалық түрде дамуда. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Түркияға жасаған іс сапары екіжақты қатынастарды жаңа деңгейге шығарды. Іс сапар барысында 2012-2015 жылдарға негізделген іс-шаралар жоспары жасалып, бірлескен экономикалық «Жаңа синергия» жобасын іске асыру барысында түрік компанияларының атқаратын жұмысы үлкен. Сонымен қатар, қазақстандық-түрік индустриалды аумақтарын құру жұмыстары жалғасып келе жатыр.

Елбасының Түркияға 2014 жылдың маусым мен тамызында жасаған іс сапарлары мен Түркия Республикасы Президенті Р.Т. Эрдоганның Қазақстанға 2015 жылдың 15-17 сәуірінде жасаған іс сапары жоғары деңгейде өтті. Іс сапар барысында кеңестің Қазақстан мен Түркия арасындағы стратегиялық серіктестіктің екінші отырысы өтті. Бірінші отырыс 2012 жылы Анкара қаласында өткізілді. Бұл қатынастар саясат, экономика, қорғаныс, мәдениет, гуманитарлық-техникалық, білім беру, экология, информация және денсаулық сақтау салаларында бірлескен жобаларды іске асыруға бағытталған.

2015 жылдың 15-17 сәуірінде Түркия Республикасы Президенті Р.Т. Эрдоганның жасаған іс сапары қазақ-түрік серіктестігіне жаңа импульс берді.

2000 жылдардың басында Қазақстанда Теміртау темір және болат өндіру зауытының модернизациясында, Тенгиз мұнай жобасында, Ақтөбедегі жылустанциясын салуды,

«Қазақ-Түркмұнай» мұнай өндіру компаниясында, Атыраудағы әуежайды салу мен эксплуатациялауда 200-ге жуық түрік фирмалары жұмыс атқарды. «Вақыф-иншаат» фирмасы Түркістандағы Қожа Ахмет Йасауи кесенесін қалпына келтіру жұмыстарын жасады.

Түркия мердігерлер кеңесі (Türkiye Muteahhitler Birliği) ақпараты бойынша, 1997-1998 жылдар аралығында түрік құрылыс компанияларының атқарған жұмысы 776 млн. долл. мөлшеріне жетті. Ziraat, Bankasi, Emlak, Bankasi, DemirBank, ТРАО, Кос, Anadolu Grup, Cukurova, Seylan, Tekfen сияқты түркиялық банктер, ірі мемлекеттік және жеке холдингтардың Қазақстан экономикасына инвестиция жасағанын куантарлық жайт.

Түркияның энерготасымалдау саласындағы қажеттілікке байланысты, мұнай-газ саласындағы серіктестік аса маңызды деңгейді иеленді. Осылай екі мұнай аймағын иеленген түрік ТПАО компаниясы АМОКО-мен бірлесе отырып, 750 млн. долл. көлемінде инвестиция тартуды көздеді. Оған қоса, ТПАО мұнай өндірісін 100 мың тоннаға жеткізіп, Қазақстанның 1998 жылға инвестициялық жобаларына 58 млн. долл. бөлді. ТПАО Қазақстанның ірі инвесторларының бірі екенін айта кету керек, бұл компанияның жалпы инвестициясы 250 млн. долл. жетті.

2000 жылға қарай Қазақстанда 320-дан аса бірлескен кәсіпорындар құрылды. Аса нәтижелі түрік фирмалары құрылыс саласында жұмыс атқарды, олар Астананың салынуына да атсалысты. Okan Holding фирмасы «Интерконтиненталь» бесжұлдызды қонақ үйін эксплуатацияға берді, Ahsel Inssat фирмасы салған тұрғын үй комплекстері жаңа астананың панорамасына жақсы енді. Түркиялық ірі фирмалардың бірі Seylan Holding Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің корпустарының бірін салды. Құрылыстар Қазақстанның басқа да аймақтарында атқарылды. Осылай «Юксель Иншаат» фирмасы «Рамстор» сауда орталығын салды, оның қаржыландыруын түркиялық «Коч Холдинг» пен қазақстандық «Бутия» компаниясы жүргізді. «Аларко», «Текфен», «Нурол», «Пет-Холдинг» сияқты атақты түрік фирмалары Ертіс көпірін, Батыс Қазақстандағы құбыр желісін, Алматы-Астана тас жолының бір аумағын, мұнай құбырларын жөндеу мен іске қосуға мердігер компаниялар болды (ҚРПМ, 2000: 88).

Қазақстан мен Түркия Республикасының арасындағы қарым-қатынас 2006 жылы түркітілді мемлекеттерінің VIII Саммиті кезінде жаңа деңгейге көтерілді. Н.Ә. Назарбаев түркітілдер

мемлекеттері арасында бірқатар институттарды құру туралы ұсыныс айтып, түркиялық тараптан қолдау тапты.

Сауда-экономикалық қатынастар екіжақты серіктестікте маңызды орынға ие. 2011 жылдың қазанында түркиялық делегацияның Қазақстанға жасаған іс сапары кезінде бірлескен қазақ-түрік индустриалды зоналардың құрылысы туралы Меморандум жасалды. 2012 жылға қарай Түркияның Қазақстан Республикасына құйған инвестиция мөлшері 400 млн. долл. құраса, Қазақстанның Түркияға жасаған инвестициясы 1 млрд. долл. құрады. 2013-2015 жылдары Түркияның 20-дан аса провинцияларында бизнес-форумдер өткізілді.

Қазақстан мен Түркия экономикалық қатынастарын келесі ақпарат сипаттайды: екі ел арасындағы тауар айналымы тенденциясының өсуі. Егер 2000 жылы ол 500 млн долл. құраса, 2013 жылы бұл көрсеткіш 3,5 млрд. долл. жетті. Жақын перспективада екі жақ өзара сауда мөлшерін 10 млрд. долл. жеткізуді көздеп отыр. Қазақстандық экспорт көмір, өңделмеген мұнай, газ, темір жартылай дайын өнімдерін құраса, Түркия жиһаз, зергерлік бұйымдар, электр қондырғылар мен тұрмыстық химияны экспорттайды.

2015 жылдың сәуірінде Елшілік пен Маниса провинциясының қолдауымен халықаралық «Месир» фестивалі негізінде «Қазақстан күндері» ұйымдастырылды. Елшіліктің қатысуымен Түркияда М. Әуезов, М. Жұмабаев, Абылай хан мен Қабанбай батырға арналған ескерткіштер тұрғызылды.

2017 жылдың 8 қыркүйегінде Қазақстанға осы елдің Президенті Реджеп Эрдоганның ресми сапары болды, оның қорытындысы бойынша сауда-экономикалық, инвестициялық, құрылыс, транзит және көлік салаларында байланыстарды тереңдетуге бағытталған бірқатар келісімдерге қол қойылды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Түркияға ресми сапарының барысында осы елдің «бизнес жетекшілерінің» өкілдерімен кездесті. Кездесуге түрік экономикасының 15 пайызын құрайтын 25 түрік фирмасының басшылары қатысты. Бұл компаниялар ауыл шаруашылығы және азық-түлік өнімдерін өңдеу, геология және тау-кен өнеркәсібі, химия өнеркәсібі, машина жасау, тоқыма және жеңіл өнеркәсіп, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, денсаулық сақтау және фармацевтика секілді экономиканың ірі секторларында жұмыс жасайды.

Мемлекет басшысы біздің елдеріміздің арасындағы тауар айналымы 2017 жылы 27% -ға артып, шамамен екі миллиард долларды құрағанын еске салды. Ал ағымдағы жылдың бірінші жартысында бұл көрсеткіш 820 миллион долларды құрады. Нұрсұлтан Назарбаевтың айтуынша, тәуелсіздік жылдарында Түркия Қазақстанға үш миллиард доллардан астам құйды, ал Қазақстан Түркияға – 940 миллион доллар.

Қазақстанда түрік капиталының қатысуымен әр түрлі салаларда шамамен екі мың кәсіпорын жұмыс жасайды. Олар химия және жеңіл өнеркәсіп, машина жасау, құрылыс материалдары, тау-кен өнеркәсібі, металлургия және басқа да салаларды қамтиды. Біздің басты әріптестеріміздің арасында Anadolu, Yıldırım, Urker, Abdi Ibrahim және басқалары бар. Оған қоса, «Ziraat» банкі Қазақстанда өз қызметін 90-шы жылдардан бері жүргізіп келеді», – деді мемлекет басшысы (<https://24.kz/ru/news/top-news/item/195545-prezident-turtsii-pribyl-v-kazakhstan-s-ofitsialnym-vizitom> Қараған күн 22.11.2018).

Осылайша Орталық Азия мен Түркия арасындағы қатынастар динамикалық түрде саяси-дипломатиялық, экономикалық, гуманитарлы бағыттарда дамып, түркітілдес мемлекеттер халықтарының бір-бірінің түсінушілігіне ықпал етуде.

Қорытынды

Соңғы кездері серіктестік және стратегиялық өзара байланысты тереңдету барысында

Түркия және Орталық Азияның кейбір елдері экономикалық құраушы қатынастарды жиі кездесулерді өткізу арқылы дамытуға ерекше назар аударуда. Түркия мен Орталық Азияны біріктіретін жаңа саяси механизмді құру Анкараның мақсаты болып саналмайды. Сонымен қатар біршама күрделі кедергілер де жоқ емес.

Біріншіден, 1990 жылдарға қарағанда Түркияны басқарушы элиталар мен Орталық Азияның мемлекеттерінің Азербайжанмен этникалық бірегейлік пен орта діни сенімге негізделген біріңғай саяси блок құру қалауы туралы айтуды қажет етпейді.

Екіншіден, «түркі әлемінің» құрылуы ресейлік саяси ортада жағымсыз көзқарастың тууына себепші болды. Өз кезегінде, өзбек және түрік билеушілердің арасында саяси сенімсіздік мәселелері орын табуда. Осы арада Орталық Азиядағы түрік халқының басым бөлігі өз территориясында орналасқанына қарамастан Түркменстан бейтарап саясат ұстануда. Өзбекстан мен Түркменстан арасындағы сыртқы саяси қатынастарға елеулі өзгерістер енгізілмеген жағдайда, Түркия мен Орталық Азия елдер арасында саяси жақындасу орын алмайды. Жоғарыда айтылған мәселелерді назарға ала отырып Түркия мен Орталық Азия арасында саяси бірлестік экономикалық және мәдени-гуманитарлық саладағы серіктестікке негіз болады.

Қазіргі таңда, Орталық Азия мен Түркия арасындағы қарым-қатынас халықтың қызығушылығын тудырып отыр.

Әдебиеттер

- Алиева А.И. (2014). Мягкая сила в современной внешней политике Турции // Вестник Московского университета. Серия 25. Международные отношения и мировая политика. № 3. С.63-94.
- Қазақстан Республикасының Президентінің мұрағаты Қ.75-Н. Т.1.Қ.5355. Б.86-91 (ҚРПМ). ҚРПМ Қ. 5-Н. Т.6. Т.4540. Б.67-71.
- Маврина Ю. В. (2014). Концепция внешней политики Турции Ахмета Давутоглу // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия История. Международные отношения. Т. 14. № 1. С. 69-75.
- Президент Турции прибыл в Казахстан с официальным визитом // <https://24.kz/ru/news/top-news/item/195545-prezident-turtsii-pribyl-v-kazakhstan-s-ofitsialnym-vizitom> Қаралған күні 22.11.2018
- Сафонкина Е.А. (2014). Турция как новый актер политики «мягкой силы» // Вестник международных организаций. Т. 9. № 2. С. 145-166.
- Tolipov F. (2017). Central Asia and Turkey: Playwriting the National Interests // February. <http://www.theasian.asia/archives/98197> Қаралған күні: 21.11.2018.
- Троицкий Е. Ф. (2009). Политика Турции в Центральной Азии (1992-2000 гг.) // Вестник Томского государственного университета. № 328.С. 84-88.
- Уиллер Т. (2013). Роль и интересы Турции в Центральной Азии // Сэйферуорлд. С. 1-12.
- Ульченко Н. Ю. (2015). Стратегия импортозамещающего развития: опыт Турции // Восточная аналитика. № 4. С. 48-58.
- Хас К (2013). «Особенности внешней политики Турции в Центральной Азии. Армия и общество // <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vneshney-politiki-turtsii-v-tsentralnoy-azii> Қаралған күні: 20.11.2018.

Чеботарев А. (2014). Казахстан – Турция: пройденные этапы и современные контуры сотрудничества // Казахстан в глобальных процессах. № 2 С. 98-108.

Шилибекова А., Авджи Э. (2015). Түркияның орталық азиядағы сыртқы саясаты мен президенттерінің рөлі // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршасы. № 3 Б. 596 – 605.

References

Aliyeva A.I. (2014). Magkaya sila v sovremennoy vneshney politike Turcii [Soft power in modern internal policy of Turkey] // Vestnik Moskovskogo universiteta, series 25. International relations, no 3, pp. 63-94.

Kazakhstan Respublikasynyn Presidentinin muragaty. F.75-N. I.1.O.5355. pp. 86-91.

KRPM Қ, F5-N. I.6. I.4540. pp.67-71.

Mavrina Y. V. (2014). Konceptiya vneshney politiki Turcii Ahmeta Davotoglu [Turkey internal policy conception of Akhmet Davotoglu] // Izvestiya Saratovskogo universiteta, ser. History of International Relations, vol. 14, no 1, pp. 69-75.

President Turcii pribyl v Kazakhstan s oficialnym vizitom // <https://24.kz/ru/news/top-news/item/195545-prezident-turtsii-pribyl-v-kazakhstan-s-ofitsialnym-vizitom> (date of reference: 22.11.2018)

Safonkina E.A. (2014). Turciya kak noviy actor politiki «magkoy sily» [Turkey as a new actor of «soft power» policy] // Vestnik mezhdunarodnyh organizatsiy, vol. 9, no 2, pp. 145-166.

Tolipov F. (2017). Central Asia and Turkey: Playwriting the National Interests // <http://www.theasian.asia/archives/98197> (Date of reference: 21.11.2018)

Troickiy E.F. (2009). Politika Turcii v Centralnoy Azii (1992-2000 gg.) [Policy of Turkey in Central Asia (1992-2000)] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, no 328, pp. 84-88.

Uiller T. (2013). Rol i interesy Turcii v Centralnoy Azii Saferworld [Role and interests of Turkey in Central Asia Saferworld]. pp. 1-12.

Ulchenko N. Y. (2015). Strategiya importozameshayushego razvitiya: opyt Turcii [Strategy of import substitutions development: experience of Turkey] // Vostochnaya analitika, no 4, pp. 48-58.

Has K. (2013). Osobennosti vneshney politiki Turcii v Centralnoy Azii. Armiya i obshestvo [Features of Turkey's internal policy in Central Asia. Army and society] // <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vneshney-politiki-turtsii-v-tsentralnoy-azii> (Date of reference: 20.11.2018)

Chebotarev A. (2014). Kazakhstan – Turkiya: proidennye etapy I sovremennye kontury sotrudnichestva [Kazakhstan – Turkey: completed stages and modern contours of cooperation] // Kazakhstan v globalnyh procesah, no 2, pp. 98-108.

Shilibekova A. Avdji E. (2015). Turkiyanyn ortalyk aziyadagy syrtky sayasat men presidenterinin roli [Turkey's foreign policy and role of presidents in Central Asia] // L.N. Gumilyev atyndagy EEU Khabarshasy, no 3, pp. 596 – 605.